

OD ANATOLIJSKE BOGINJE PTICE GRABLJIVICE PREKO STAROGRČKIH SIRENA DO MORSKIH DJEVICA U HRVATSKIM USMENIM PREDAJAMA

SUZANA MARJANIĆ
Institut za etnologiju i folkloristiku
Šubićeva 42
HR-10000 Zagreb
suzana@ief.hr

UDK 398.1(497.13)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno/Received: 12.04.2012.
Prihvaćeno/Accepted: 28.09.2012.

U članku istražujemo figuraciju sirene u našim usmenim predajama, u kojima je obično imenovana kao morska djevica, morska diklica, morska žena ili pak morska cura, a pored oblika sirena javlja se i oblik serena i dona serena (usp. Bošković-Stulli 1975). Pritom naše usmene predaje uglavnom ističu dva obilježja za te mitske stanovnice mora kao svojevrsnih mitskih kiborga (ako uporabimo određenje mitskoga kiborga u određenju Donne J. Haraway) – naime, pored donjega dijela tijela s ribljim obilježjima ističe se i osobitost njihova pjevanja.

Ključne riječi: sirena, morska žena, morski čovjek, usmene predaje, sredozemna medvjedica, zeleni kulturalni studiji

Za sirene, polužene – poluptice, u grčkim predajama, Marija Gimbutas ističe da kao i harpije potječu od anatolijske Boginje Strvinarke, Lešinarke ili Boginje Ptice Grabljivice¹. Tako su u helenističko doba kao i u srednjem vijeku – s time da u srednjem vijeku nastaje i modifikacija sirena u žene-ribe – sirene bile prikazivane kao žene s ptičjim nogama i krilima, a figurirale su kao simbol opsjednutosti, noćnih mora i dnevnih sanjarija (Gimbutas 1991:189-190).²

1 S harpijama jednako tako jednu stranu demonske iskaznice dijeli i Lilit iz hebrejskih apokrifnih predaja. Harpije, smrdljive krilate žene s ptičjim tijelom (Odiseja, XX, 66-67), prvotno su bile boginje olujnog vjetera, a odnosile su duše mrtvih u podzemni svijet (Graves 2003:91). Pojam demon u ovome članku koristim u ambivalentnom značenju – u značenju i božanskoga i demonskoga jer tek krajem helenističkoga razdoblja navedeni pojam dobiva isključivo konotaciju zla (Russell 1982:110).

2 Sirene su određene kao demoni podneva – kada nema vjetera u podne, kad je sunce u zenitu i za popodnevnoga odmora (usp. Graves 2003:501).

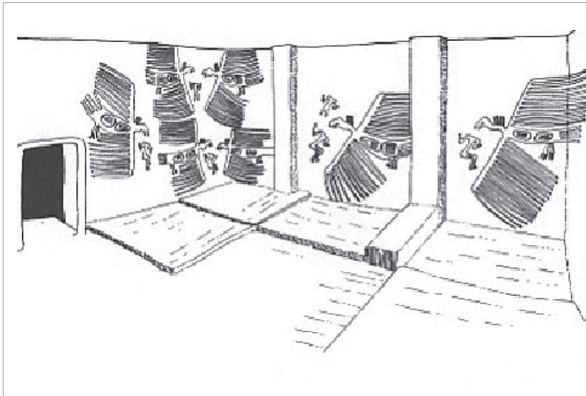
Naime, Marija Gimbutas u okviru arheomitologije dala je prikaz nekoliko modela staroeuropskih boginja, od kojih jedan model čini model boginje ptice grabljivice. Takva boginja figurira kao smrt ili glasnica smrti u obličju lešinara, ili pak sove ili neke druge ptice grabljivice, strvinarke. Kao boginja smrti jednako tako figurira i kao boginja regeneracije; uglavnom, što se tiče takve boginje, Marija Gimbutas analizira njezinu pojavnost u području dunavske Europe kao i zapadne Anatolije (Gimbutas 1991:326).

Možemo se zadržati na prikazu lešinara u hramu Çatal Hüyük – na fresci iz 7. tis. pr. Kr., koji imaju krila nalik metlama kojima metu obezglavljene ljudske leševe (Gimbutas 1991:188). Pritom je zamjetno da su ptice predimenzionirane u odnosu na ljudske leševe bez glava. Nadalje je značajno da ptice nisu crne već crvene, u značenju boje života. Marija Gimbutas navodi da su upravo lešinarova krila imala nadnaravno značenje u Çatal Hüyüku; vjerojatno su ta krila, odnosno pravokutne metle, označavale Boginju Smrti kao što to označava i vještija metla europskoga folklor. Time spomenuta arheomitologinja uspostavlja simboličku poveznicu između Boginje Smrti i vještice, krila Boginje Smrti i Života kao i vještije metle (Gimbutas 1991:188-199). Upravo na navedenu anatolijsku boginju lešinaru podsjećaju i skandinavske valkire koje su često uspoređene s gavranima (usp. Gimbutas 1991:189).

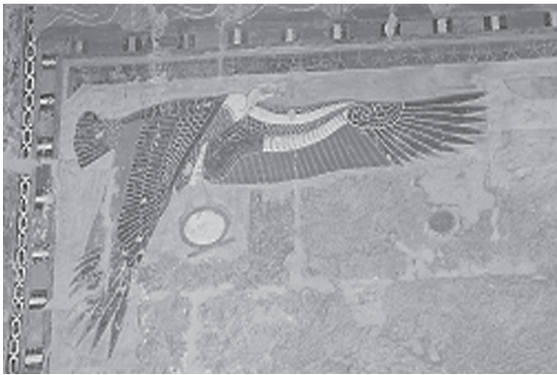
Ukratko, transformacija Boginje u pticu grabljivicu, lešinara poznata je u Egiptu i Grčkoj; npr. egipatska boginja lešinarica Nekhbet – zaštitnica žena pri rađanju, na nekim prikazima doji kraljevsku djecu i faraona.³ Kao zaštitnica drevnog Gornjeg Egipta slovila je i kao boginja smrti i ponovnoga rođenja. U zagrobnom hramu egipatske kraljice Hatshepsut u Deir el-Bahari boginja Nekhbet prikazana je kao lešinarica koja u kandžama nosi jaje (usp. „Nekhbet“, [http](http://)). Marija Gimbutas navodi i boginju Neith koja je ponekad prikazivana kao lešinarica, a spominje i boginju Mut koja ima lešinarovu glavu (Gimbutas 1991:189; usp. Storm 2002:17, 54).

Ovim podacima o anatolijskoj boginji-lešinarici kao i o egipatskoj boginji Nekhbet možemo ući u priču o sirenama kao mitskim kiborzima, odnosno riječima Donne Haraway iz njezinoga *Manifesta za kiborge*: “Kiborg se u mitu javlja točno tamo gdje je prekoračena granica između čovjeka i životinje.”

-----
3 Upravo hijeroglif lešinara označava riječ *majka* u (staro)egipatskom jeziku (usp. “Nekhbet”, [http](http://)).

Slika 1: Lešinari s krilima nalik metlama kojima metu, grabe obezglavljene leševe. Çatal Hüyük, Anatolija, 7. tis. pr. Kr. (preuzeto iz Gimbutas 1991:188)

Slika 2: Nebkhet: u zagrobnom hramu egipatske kraljice Hatshepsut u Deir el-Bahari, fotografija je preuzeta s web-stranice

<http://www.metmuseum.org/collections/search-the-collections/100000863>

Sirene, grobovi i duše

Jane Harrison navodi da su sirene kao hibridi s ptičjim tijelom i glavom žene, odnosno ponekad s ptičjim donjim dijelom tijela a ženskim torzom, glavom i rukama bile smještene na grčkim grobovima, vjerojatno kao neka vrsta apotropeja koji bi trebao odagnati druge duše (Harrison 1980/1962:204). Sirene kao ptice ne dolaze ni sa zemlje ni iz mora, već iz podzemlja, i možemo ih smatrati podvrstom Kera – *Ker* u značenju sudba, usud, sudbina (usp. Graves 2003:195; Harrison 1980/1962:204; Gimbutas 1991:190). Dakle, kao svojevrsne muze podzemlja sirene su prikazivane na nadgrobnim spomenicima i sarkofazima, s obzirom da ujedinjuju dva svijeta – sa svijeta živih duše odvođe u podzemni svijet. Njihov je lik preuzet iz orijentalne umjetnosti; najstarije likovne predodžbe sirena potječu iz istočnih područja Grčke.⁴ Na spomenicima iz 8. i 7. st. pr. Kr. one su pri-

4 Arthur Waugh zapisuje da se kao prva figura morskoga čovjeka pojavljuje babilonski bog mora Ea, koji je na grčkom jeziku bio poznat kao Oannes (Waugh 1960:73). Bio je prikazivan kao hibrid, mitski kiborg – s gornjim dijelom tijela koje je imalo antropomorfne osobine i donjim dijelom tijela kao u ribe. Pritom kao najraniji primjer sirene kao žene-ribe Arthur Waugh izdvaja prikaz na

kazane raširenih krila i *en face*, a na kasnijim prikazima – sklopljenih krila i u profilu. Od 6. st. pr. Kr. sirene su ponekad prikazivane i kao bradata bića. Na antičkim vazama iz 5. i 4. st. pr. Kr. pridodane su im ruke i ženske grudi. Kasnije su shvaćene kao muze podzemlja i često su, kao što smo već naglasili, prikazivane na nadgrobnim spomenicima i sarkofazima (Srejšević, Cermanović 1979:387). Robert Graves navodi da su sirene gravirane na nadgrobnim spomenicima kao anđeli smrti koji pjevaju pogrebne pjesme uz pratnju lire, ali također im se pripisuju i erotske osobine prema mrtvim herojima koje oplakuju, što ih postavlja u niz demonskih iskaznica koji ih povezuje s valkirama.⁵ Kako se za dušu vjerovalo da izlijeće u obličju ptice, sirene su oslikavane i kao harpije – kao ptice grabljivice koje čekaju dušu i hvataju je (Graves 2003:501).⁶

Zamjetno je da postoji ikonografska sličnost između starogrčkih sirena i egipatskoga koncepta duše, u ovom slučaju duše *ba* koja je prikazivana u egipatskoj religiji groba kao ptica s ljudskom glavom (dakle, identično kao starogrčke sirene).⁷ Naime, duša kao trijadni koncept, naravno, s različitim

---

terakoti iz 250. god. pr. Kr. koja prikazuje sirenu u žalovanju, a čuva se u Britanskom muzeju, te navodi kako se prijelazni oblik sirene s ribljim repom, a s kandžama i perjem, nalazi u katedrali u Carlisleu, te da je upravo na taj način i prikazivana u nekim bestijarijama (Waugh 1960:77-78).

Obično se kao prva priča o sireni, morskoj ženi navodi priča o boginji Atargatis (u grčkim predajama poznata je pod imenom Derketo), majci asirske kraljice Semiramide, koja se zaljubila u smrtnika – pastira i slučajno ga pritom usmrtila. Posramljena, skočila je u jezero kako bi preuzela obličje ribe, ali voda nije željela sakriti njezinu božansku ljepotu. Kasnije je preuzela obličje sirene – sa ženskim gornjim dijelom tijela i ribljim donjim dijelom tijela, iako najranije reprezentacije Atargatis prikazuju kao ribu s ljudskom glavom i rukama, slično babilonskom bogu Eu (“Mermaid”, http).

5 Starogrčke sirene kao pticolike žene slične su pticama Rhiannone iz velškoga mita koje su oplakivale Brana i druge heroje (Graves 2003:154).

6 Demonska iskaznica preko sirena i harpija zasigurno vodi do Lilit koju hebrejske apokrifne predaje bilježe kao prvu sukubu gdje je opisana kao žena oslobođene spolnosti, koja može ukrasti sjeme usnulom muškarcu, a što navodi na zaključak da je riječ o božici plodnosti i rodnosti. Inače, folklorist Andrew Lang istaknuo je sličnosti između Meluzine i zmijolike/zmajolike Lilit (usp. Sax 1988:88).

Potrebno je uspostaviti trijadnu razlikovnu demonsku linearu – sumerska Lillake, mezopotamska Lilitu (Lilit, Ardat–Lili) i hebrejska Lilit (usp. Višić 1993:71). Hebrejska Lilit tako svoje porijeklo ima u mezopotamskoj mitologiji u kojoj je označavala i muške i ženske demone pod nazivom Lilu, odnosno Lilitu; bili su to olujni ili vjetroviti demoni, sa značenjem koji su etimologijski bili povezani sa sumerskom riječju *lil* u značenju *vjetar* (Johnson 2006:651). O poveznici između Lilit te Kibebe i Holde usp. Muchembled 2010:30. Kao i kod more i kod Lilit je naglašeno da napada muškarce u snu; međutim, dok je u slučaju Lilit istaknuto spolno općenje (Pickering 2002:312), u hrvatskim usmenim predajama o morama erotski i seksualni aspekt se ne spominje (usp. Marjanić 2010).

Inače, zanimljivo je da se sukube (demon, ženski ekvivalent inkuba), za razliku od inkuba, uglavnom pojavljuju u hagiografijama kao narativne ilustracije iskušenja svetaca (Tuczay 2006:546). Dovoljno je podsjetiti na progresivnu seksualizaciju iskušenja svetog Antuna (usp. Le Goff 1993:282).

7 Prema Waldemaru Jochelsonu (*The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus*, 1924–1926) Eliade navodi da Jukagiri posjeduju šamanski koncept tri ljudske duše u trenutku smrti – jedna duša ostaje kraj leša, druga odlazi u Zemlju sjenki, a treća se penje na nebo (Eliade 1985:191). Naime, i

životno-posmrtnim ulogama koncipirana je i u egipatskoj religiji (neke sličnosti možemo pronaći u šamanskih naroda o trijadnoj duši): *ka* – duhovni dvojnik koji boravi u tijelu i u smrti ostaje vezan za tijelo kao neka vrsta duha zaštitnika koji se predočuje kao dvojnik zrcalno identičan vlastitoj tjelesnoj (materijalnoj) slici; druga “duša” *ba* u trenutku smrti u obličju ptice (kao leteće egzistencije)⁸ izlijeće iz mrtvoga tijela kako bi slobodno lutala i povremeno posjećivala *ka* i leš; treća “duša” *khu* je besmrtna, “pa je njeno značenje najbliže našem pojmu ‘duha’” (Cassirer 1985:161). Pritom je značajno da *ba* ponekad u tim ikonografskim označavanjima ima ljudsku glavu a katkad samo ljudske ruke, te je očito da starogrčke sirene i harpije proizlaze iz tih staroegipatskih predodžbi (March 1898:211).

Iako su starogrčke sirene najpoznatije prema Homerovu zapisu (*Odiseja*, XII, 1-200), on ih nije opisao; samo je naveo da ta *zla stvorenja* žive na stijenama, zavodeći mornare pjesmom i odvlačeći ih u smrt.⁹ Odisej je sretno preplovio pored otoka sirena, s obzirom da je mornarima voskom začepio uši, a sebe dao privezati za jarbol; nije mogao odoljeti iskušenju a da ne čuje njihov pjev (Rose 2001:335). Naime, sirene su se nalazile na stjenovitom otoku blizu Skile i Haribde gdje su slatkim, milozvučnim, erotičnim pjevanjem mamile mornare na obalu, davile ih i iz njihovih tijela sisale krv, tako da se povezuju uz mitologiju vampirizma, i bliske su po tome harpijama. Ono što je znakovito u grčkom mitu o sirenama jest da se u pozadini mita o sireni nalazi strah i smrt, a zavođenje je postavljeno u prvi plan. Odnosno, istina je da je sirenina pjesma zavodljiva, ali kraj njezine pjesme označava smrt (Gimbutas 1991:189-190). Upravo su na poznatoj vazi iz prve četvrtine 5. st. pr. Kr. sirene (usp. sliku 4 u ovome članku) prikazane još uvijek kao ptičji mitski kiborzi – kao ptice sa ženskom glavom. Pritom jedna sirena izvodi samoubojstvo jer je Odisej čuo njihov pjev, a lukavom je inteligencijom ostao živ. John Pinsent tako postavlja pitanje da li sirene,

---

Lecouteux i Eliade (ibid.:167) u konceptu trijadnoga identiteta duše polaze od Ivara Paulsona (*Die primitiven Seelenvorstellungen der nordeurasischen Völker*, 1958), koji navodi kako za većinu tursko-tatarskih i sibirskih naroda čovjek posjeduje tri duše, od kojih barem jedna ostaje zauvijek u grobu.

8 Boria Sax navodi da se *ba* prikazivala u figuraciji sličnoj sovi (Sax 2001:189). Ukratko, *ba* i *ka* su po vjerovanju starih Egipćana bili duša i duh; *ba* je lebdjela iznad mrtvog tijela i obično se opisivala kao ptica s ljudskom glavom. Za *ka* se govorilo da se prikazuje mrtvome u obliku plavog feniksa te da se vraćala u grob gdje je jela hranu koju su ostavljali rođaci svećenici (Storm 2002:25).

Tako su stari Egipćani gradili grobnice s malim oknom kako bi ptice mogle ulijetati i izlijetati iz njih i na taj način čuvati tijelo (“Birds in Mythology”, <http://>). Osim toga, na egipatskim nadgrobnim spomenicima duša umrlih često je bila označena kao ptica s ljudskom glavom (Waida 1987:226).

9 Jacques Bril upućuje da sirene vjerojatno označavaju spoj drevne bajke o opasnostima prvotnoga moreplovstva i istočnjačke slike žene-ptice koja otima živa bića i određuje im sudbinu. Pritom spominje i sličnost sirena i harpija koje su srodne himerama iz arapske ikonografije (Bril 1993:106-107).

sfinga i harpije proizlaze iz nekog junačkoga djela u kojemu junak pobjeđuje smrt; naime, i sfinga nakon što je riješena njezina zagonetka jednako se tako odlučuje na samoubojstvo.

Slika 3: *Ba*, bliska pojmu duše, prikazivana je u egipatskoj religiji groba kao ptica s ljudskom glavom (prema Innes 2000:100)

Slika 4. *Odisej i sirene*, vaza, oko 480-470. g. pr. Kr.

Folklorna predodžba sirena: primjer hrvatskih usmenih predaja

I dok je prema antičkoj predaji sirena predočena kao žena-ptica, i to uglavnom radi se o hibridnom, ptičjem tijelu s glavom žene, u hrvatskim se usmenim predajama radi o ženama-ribama, čime su sličnije konceptu žene-ribe (engl. *mermaid*) iz folklora sjeverne Europe. Sigurno je da su u oblikovanju folklorne predodžbe o našim sirenama, morskim ženama kao i o morskom čovjeku utjecali susreti sa sredozemnom medvjedicom, koja svojim izgledom, pa i ponašanjem može u mašti potaknuti sliku o morskom biću nalik ljudskom. Tako je folklorna imaginacija preobrazila sredozemnu medvjedicu u mitsko biće – sirenu, odnosno morsku ženu ili pak morskog čovjeka.¹⁰ Pritom naše usmene predaje uglavnom ističu dva obilježja za te mitske stanovnice mora – da imaju donji dio tijela s ribljim obilježjima, odnosno, da umjesto nogu imaju riblji rep, i pored navedenoga ističe se osobitost njihova pjevanja (usp. Bošković-Stulli 1975).

Naime, ono što je ostalo od grčke ikonografije sirena (polužene-poluptice) u našim predajama upravo je akustička slika sirenina pjevanja, dok u potpunosti izostaje starogrčka predodžba o tome da je riječ o poluženama-polupticama. Tako neke naše predaje ističu kako su sirene uspavljivale mornare i nakon toga bi im poput životinjskih vampira isisavale krv (usp. Marks 1980:260), što ih povezuje uz mitologiju vampirizma starogrčkih sirena.

Inače, usmene predaje o sirenama najraširenije su u dalmatinskom području, iako odjeka, odnosno zapisa tih predaja ima i u unutrašnjosti Hrvatske (usp. Kukuljević Sakcinski 1846/1851).¹¹ Pritom je folkloristica Maja Bošković-Stulli (1975), koja je proučavala naše usmene predaje o sirenama, zamijetila da su o susretima s njima uglavnom zabilježena kratka svjedočanstva, koja govore kako sirene izgledaju, kako pjevaju, i gdje ih

---

10 Maja Bošković-Stulli (1975:142) utvrđuje da se predaje o morskoj ženi i morskom čovjeku ponekad prepliću svojim sadržajem s predajama o sirenama. Pritom autorica spominje i bizarno viđenje morskog čovjeka 1716. godine na morskoj obali kraj Dubrovnika, a koje je zabilježeno u knjizi *Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien* (Nürnberg, 1718., II, str. 23-25) Erharda Reuscha.

11 Prvi stručan folkloristički zapis o sirenama, što se tiče hrvatske folkloristike, zabilježio je Ivan Kukuljević Sakcinski 1846. godine u svojoj studiji o vilama koja se smatra prvom našom folklorističkom studijom. Naime, u tome je članku Ivan Kukuljević Sakcinski vile podijelio na zračne, zemne i vodene, i pritom je za vodene vile istaknuo da se dijele u dvije skupine. Jedne su sirene, dakle, polužene-poluribe, koje obitavaju u moru, a u okolici Varaždina zovu se *morske puce*, a u Međimurju *morske dekllice*. U drugu pak skupinu ulaze one vodene vile koje žive u rijekama, jezerima, bunarima i studencima, koje se zovu vile povodkinje. Pritom za zračne vile Kukuljević navodi da su dobre, a zemne vile da mogu biti i dobre i zle, dok za vodene vile, što se tiče njihova etičkoga *habitus*a, ističe da su samo zle (usp. Kukuljević Sakcinski 1851).

je neki mornar na dalekim plovidbama ili pak domaći ribari susreo (usp. Bošković-Stulli 1997:326, Marks 1980:260).

No, zadržimo se na razlikovnoj odrednici između starogrčke predodžbe o sireni kao ženi-ptici¹² i naših folklornih predodžbi o sireni kao ženi-ribi. Pretpostavlja se da su u srednjem vijeku, pod utjecajem kršćanstva sirene izjednačene s morskim ili jezerskim vilama iz folklora sjeverne Europe koje su opisivane kao žene-ribe (engl. *mermaid*). Naime, u engleskom jeziku postoji razlikovna odrednica između riječi *sirena* (engl. *siren*) u značenju žena-ptica (starogrčka predodžba sirene) i riječi *mermaid* u značenju morska ili jezerska vila, dakle, morsko ili jezersko mitsko žensko biće s ribljim repom. Tako upravo od srednjega vijeka, odnosno pod utjecajem kršćanstva sirene počinju figurirati kao polužene-poluribe, iako npr. neki bestijariji i nadalje zadržavaju opis sirene kao žene-ptice (Rose 2001:336). Poznato je da je Izidor Seviljski u svojim *Etimologijama* (6/7. st.), koje predstavljaju sumu sveukupnoga antičkog znanja, kanonizirao izjednačavanje *sirena* i *hetera*, elitnih prostitutki u antičkoj Grčkoj, a koje je u vezi s mizoginijom onovremenoga crkvenoga učenja zacrtalo put preobrazbi antičkih sirena kao žena-ptica u ranosrednjovjekovnu sliku sirena kao žena-riba. Naime, Izidor Seviljski pritom im je u svome opisu dao riblje luske i stopala s plivaćom opnom. Ukratko, u srednjem su vijeku sirene, odnosno morske žene (engl. *mermaid*) počele figurirati kao agentice đavola i kao simboli svake obmane (Rose 2001:244, 336). U toj negativnoj simbolizaciji sirenini atributi češalj i zrcalo (inače, atributi boginje ljubavi Venere) postali su simbol taštine; nadalje riba ili određeni jegulja postaje simbol uhvaćene kršćanske duše, a njezina je nagost shvaćena kao znak oslobođene seksualnosti. Osim toga, ime *Meretrix* (Morska žena) u to doba figuriralo je kao drugo ime za prostitutku (Rose 2001:336). Ukratko, upravo sirene svojom ikonografijom pokazuju da s jačanjem seksualizacije jača i mizoginija; tom mržnjom, strahom od dodira otkrivanja ženskoga tijela muškarci, uglavnom, crkveni krugovi žestoko su se branili od pogleda na oslobođeno žensko tijelo.¹³ Ili kao što je Marie-Louise von Franz u okviru dubinske psihologije istaknula da je eros u srednjem vijeku ostvario regresiju u čistu seksualnost bez osjećaja – u nesvjesno u obličju sirena, fantazija i vještica (von Franz 2002:47). I time je od srednjega vijeka slika morske žene kao žene-ribe prevladala nad slikom si-

12 Philippe Walter upozorava da i keltska mitologija poznaje boginje-ptice, a među njima se nalazi i legendarna Morgana, sestra kralja Arthura. Nadalje, Walter navodi da se u srednjem vijeku od tih boginja-ptica sačuvane samo svetece s gusjim stopalima (Walter 2006:111-112).

13 Primjerice, u bestijariju kolekcije *Sloane MS 278* (f. 47 r.) (Francuska ili Flandrija, oko 1280.-1300.) sirena je prikazana kao polužena-poluriba (s crvenim pojasom – kao graničnikom između gornjega, humanoga tijela i donjega, animalnoga, ribljega dijela tijela) kako mornara odvlači, vuče za kosu u more (Bovey 2002:26-27).

rene kao žene-ptice, što je i dovelo do izjednačavanja tih dvaju hibrida (Rose 2001:336). Ukratko, u srednjovjekovnim su bestijarijama ilustracije sirene (starogrčkih sirena kao polužena-poluptica) ponekad miješaju s ilustracijama morskih žena (engl. *mermaid*) (usp. “The Medieval Bestiary, Siren”, [http](http://)).

Prva se takva promjena dogodila u srednjovjekovnom katalogu čudovišta *Liber monstrorum* iz vjerojatno 8. stoljeća (Rose 2001:335) koji je zabilježio navedeni prijelaz od žene-ptice prema ženi-ribi, iako su navedene dvije ikonografije, kao što smo već naglasili, istovremeno bile zastupljene tijekom srednjega vijeka, istina uz određenu dominaciju predodžbe žene-ribe. Tako je npr. anglosaksonski bestijarij iz 1220. godine knjižnice Bodleian u Oxfordu sirene zadržao upravo u formi ptice-žene, dakle, kako je to bilo u Grčkoj i Rimu.

Pogledajmo kako su se ponekad navedene predodžbe u nekim bestijarijama prožimale: tako u *Bestijariju* Philippea de Thaona (Kongelige Bibliotek, Kopenhagen, Gl. kgl. S. 3466 8°, Folio 37r) sirena je predočena s ribljim repom i paradoksalno stoji na ptičjim nogama. Spajanje je ženskoga i ribljega tijela označeno crvenim pojasom, što joj daje svojevrstan izgled žene u “ribljoj haljini”, dakako uz bitan element erotizacije s obzirom da su joj vidljive grudi.

I dok je njihova pjesma ostala konstanta, postepeno se događala transformacija na njihovu tijelu koju možemo jednostavno označiti sintagmom – od *perja* prema *perajama*. I za navedenu se transformaciju, kako navodi Amanda Adams, ne zna kada se dogodila, ali pretpostavlja kako je vjerojatno nastala zbog toga što su riječi *krilo* i *peraja* iste riječi u starogrčkom, a u latinskom samo ih razlikuje jedan samoglasnik – *pennis* i *pinnis*. Ipak Adams pridodaje kako osobno ne vjeruje u ovu pogrešku prepisivanja već da su perja s vremenom bila zamijenjena senzualnim ribljim ljuskama; sirene pripadaju vlažnom moru. Tako je nastala neka vrsta prijelaznih sirena koje su imale i perje i peraje – bile su to ženski likovi s krilima kao i tijelima prekrivane ribljim ljuskama, i kao takve su bile prikazivane na nadgrobniim spomenicama kako bi vodile mrtve od zlih duhova i kako bi mrtve odvodile u vječna počivališta (Adams 2006:54). Pritom do 8. i 9. stoljeća krila su potpuno nestala, čaporci su bili povučeni, i tako su morske žene (engl. *mermaid*) isplivale s groblja natrag u more. Ipak, riječ *sirena* u zapadnome imaginariju ostala je sinonim za morsku ženu (engl. *mermaid*) (Adams 2006:55).

Upravo na spomenutu mizoginiju možemo nadovezati i psihoanalitičko tumačenje tih mitskih kiborga. Naime, prema

psihoanalitičkom napatku, ako se život usporedi s morskim putovanjem, plovidbom, onda su sirene u njemu zamke svih želja i strasti. Navedeno bi nadalje značilo da se treba poput Odiseja privezati za okrutnu zbilju jarbola koji je središte lađe, koji predočuje životnu os duha, kako bismo pobjegli od nesigurnih iluzija strasti (Chevalier, Gheerbrant 1987:595). Jednako tako i Jungova dubinska, odnosno analitička psihologija sirene tumači kao aspekt anime, odnosno aspekt žene u muškarcu. Anima je, naime, oličenje svih ženskih psiholoških težnji u muškoj psihi. Pritom anima može imati dva vida – dobronamjerni i pakostan.¹⁴ I upravo sirene označavaju pakostan vid anime, negativan aspekt žene u muškarcu. Tako se u Jungovoj simbolizaciji npr. tumači vila Lorelaj, vodena vila s rijeke Rajne iz germanskoga folklor, kao i sve vodene vile čije pjevanje mami muškarce u smrt (usp. von Franz 1974:178). Sirena kao jedan modus mitskih kiborga, ta polužena-poluriba iz naših usmenih predaja, tjelesno je raskoljena između gornje ljudske polovice tijela i donjega, spolnoga, životinjskoga, odnosno ribljega tijela, dakle, u psihoanalitičkom simbolizmu erotičkim seksualnim sanjarijama, jer sasvim je očito što u erotičkom imaginariju simbolizira riba.¹⁵

Pored psihoanalitičkoga tumačenja sirena, svakako je potrebno spomenuti i feminističko tumačenje. Poznato je da je feministkinja Dorothy Dinnerstein svoju knjigu o odnosima među spolovima i o ljudskoj nelagodnosti nasloвила *Sirena i minotaur (Mermaid and the Minotaur: Sexual Arrangements and Human Malaise, 1976.)*. Naime, sama Dorothy Dinnerstein tumači naslov dvojako. S jedne strane naslov knjige označava nelagodan i dvosmislen položaj ljudske vrste u životinjskom carstvu a s druge pak strane naslov *Sirena i minotaur* upućuje da sve dok se ne ostvari kreativna suradnja između spolova, i muškarac i žena ostat će poluljudi, čudovišta – Sirena i Minotaur.

-----
14 Arthur Waugh upućuje kako su upravo bestijariji sireni pridali stalne negativnokvalitativne attribute – taštinu, češalj i ogledalo, zavodljiv izgled i glas kao i opasnost koju pruža ljudskoj duši. Pritom podsjeća kako je u ranom kršćanstvu riba označavala ljudsku dušu, te u srednjovjekovnim crkvenim rezbarijama upravo je sirena (npr. u katedrali u Exeteru) prikazivana s ribom kao etičko upozorenje laicima. Tako Guillaume le Clerc u svome bestijariju (1210-1211) zapisuje da je sirena oblikovana u donjem dijelu tijela kao riba ili kao ptica te da s negativnokvalitativnim vrijednostima života predstavlja moguću opasnost za ljudske duše (Waugh 1960:77-78).

15 Meluzina (usp. Jung 1984:60) jedan je od najpoznatijih prikaza žene-ribe; pritom njena forma podsjeća na alkemijsku ženu-ribu s dvostrukim repom, repom koji kao da je raskoljen na pola. Naime, tijekom srednjega vijeka alkemija je preobrazila sirene (žene-ptice) u ženu-ribu s dvostrukim repom (Conway 2005:25,27,58). Jung pritom ističe da ženske figure kojima se označava nesvjesno u alkemiji, a to su vile, sirene i lamije, upućuju na žensku narav nesvjesnoga, “koje, vabeći ga, obmanjuju i zaluduju osamljena putnika” (Jung 1984:60). Podsjetimo samo kako je prikazana *Anima Mercurii* u spisu *Figurarum aegyptiorum secretarum* (18. st.) kao polužena-poluriba-poluptica; naime, na gornjemu dijelu tijela položena su ptičja krila, a umjesto nogu ima riblji rep (usp. Jung 1985:315).

Slika 5: Sredozemna medvjedica, fotografija preuzeta s web-stranice <http://www.plavi-svijet.org/hr/press/sredozemnamedvjedica/>

Slika 6: Sirena, morska žena, *Bestijarij* Philippea de Thaona (Kongelige Bibliotek, Kopenhagen, Gl. kgl. S. 3466 8°, Folio 37r), preuzeto s web-stranice <http://bestiary.ca/beasts/beast246.htm>

Sredozemna medvjedica (*morski čovjek, morska žena*) u etno/eko zapisima Tomislava Macana

Zadržimo se sada i na etno/eko zapisima Tomislava Macana (Dubac, 1905. – Dubrovnik, 1971.) koji se obično određuje kao začetnik moderne ekološke misli u Hrvatskoj. Iz mnoštva Macanovih prirodoslovnih zapisa, koji se temelje na kulturnopovijesnim i etnografskim zapažanjima, za ovu smogu odabrali zapise o sredozemnoj medvjedici, jedinom tuljanu Sredozemlja, i pritom, što se tiče našega dijela Jadrana, sredozemna je medvjedica nestala sredinom 60-ih godina kada su ulovljeni posljednji primjerci te se od tada ne bilježi razmnožavanje već samo povremena opažanja primjeraka koji

dolaze iz Sredozemlja (Rako i Holcer 2011; Jolić 1995:25).¹⁶ Pritom Macan za sredozemnu medvjednicu bilježi, među ostalim, kako je u pučkoj interpretaciji povezana s *morskim čovjekom* i *morskom ženom* (*morskom djevojkom*), mitskim bićima iz usmenih predaja (Macan 1997/1956:156-157), gdje svoja ekološka zapažanja time povezuje i s etnografskim podacima, pučkim kazivanjima. Kao prirodoslovac optužuje antropocentričnu perspektivu zbog koje je taj sredozemni tuljan u Jadranskom moru već 1956. godine izrazito prorijeđen, odnosno, što se tiče Jadrana danas je izumro (Jolić 1995:25). Naime, u Jadranu je sredozemna medvjedica posljednji puta viđena 1993. godine na Palagruži, i to u dva navrata; odnosno, od 1992. do 2010. godine viđena je svega tri puta (usp. Gomerčić et. al. 2006). Ukratko, kako već to ide prema antropocentričnoj perspektivi, od godine 1992. se smatra da više ne živi u Jadranu, iako je Dekretom direkcije u Splitu 1935. godine, sredozemna medvjedica, a što je prva takva odluka na svijetu, dobila status zaštićene životinje (objekt prirode)¹⁷ te se ne smije uznemiravati ni ubijati (Plenković i Brzica 2010:31). Ogorčeno 1963. godine Macan bilježi o tome kako se istočna jadranska obala zbog upotrebe dinamita u ribarstvu pretvara u riblju pustinju (Macan 1997:263) i enumerira etičke opomene o tome kako je šteta u mrežama ribara uz ljudsku sklonost nemilosrdnom ubijanju životinja u prirodi razlog zbog kojega je sredozemni tuljan u Jadranskom moru već pedesetih godina bio veoma prorijeđen.

Jasna Antolović, biologinja i voditeljica Udruge za istraživanje i zaštitu prirode Sredozemna medvjedica iz Zagreba, edukativnim je radom i popularizacijom medvjedice na Komiži, ali i širom Hrvatske u istraživačke skupine uključila i ribare, s obzirom da komercijalni ribari ubijaju sredozemnu medvjednicu koja im, naravno, iz antropocentrične perspektive, ugrožava ulov (Plenković i Brzica 2010:31).¹⁸

16 Hrvoje Gomerčić (**Veterinarski fakultet u Zagrebu**) na primjeru učestalih viđenja sredozemne medvjedice u hrvatskom dijelu Jadrana od 2003. do 2006. godine zaključuje da se vjerojatno radi o sredozemnim medvjedicama, pripadnicima najbliže populacije iz Jonskog mora, koje su dolutale u hrvatski dio Jadrana, ali se nažalost do sada nigdje nisu trajno naselile (usp. Gomerčić et. al. 2006).

Godine 2011. Jasna Antolović, voditeljica grupe "Sredozemna medvjedica", Udruge za istraživanje i zaštitu prirode iz Zagreba, izjavljuje da se na osnovi cjelokupnog monitoringa može reći da kod rta Kamenjaka u Istri, lošinjsko-creskom arhipelagu te dijelu srednjeg i južnog Jadrana obitava najmanje sedam jedinki sredozemne medvjedice (prema Crnčević 2011, http).

17 Nažalost i u slovima zakona o zaštiti životinjskih vrsta životinje postaju samo *objekti prirode*.

18 I dok su u našim krajevima za nestanak sredozemne medvjedice u prvom redu krivi ribari (koji su je ubijali zbog toga što im je *ugrožavala* ulov), u nekim drugim krajevima medvjedica je lovljena i zbog hrane, zbog kože za obuću, zbog brkova koji su se cijenili kao amajlija za dobro more i ulov, dok je trudnim ženama ležanje na njezinoj oderanoj koži olakšavalo porod (Plenković i Brzica 2010:31). Sredozemna medvjedica predstavljala je i lovni trofej čije je pokazivanje diljem Europe

Sredozemnoj medvjedici (*Monachus monachus*) Macan je posvetio tri članka, što su objavljena u časopisu *Priroda*, a uvršteni su u njegovu knjigu *Dubrovnik Martola Dupca*:¹⁹ riječ je o sljedećim člancima – *Još jednom o sredozemnoj medvjedici u Jadranskom moru* (*Priroda*, 1956, br. 7, str. 236), *Bijeli tuljan u Jadranskom moru* (*Priroda*, 1956, br. 10, str. 335-336)²⁰ i *Morska pustolovica u pustolovini* (*Priroda*, br. 1, str. 222-23). Zapisi su pojačani etičkom opomenom o antropocentričnoj perspektivi zbog koje je sredozemni tuljan u Jadranskom moru u njegovo doba, dakle, kako smo spomenuli, već 1956. godine, kada zapisuje prva dva zapisa o sredozemnoj medvjedici, vrlo prorijeđen, te navodi i slučajeve ubijanja navedene životinje (usp. Macan 1997/1956:156-157).

Nadalje, Macan zamjećuje kako su se ljudi prema sredozemnoj medvjedici uglavnom odnosili kao prema čudovištu (*vražjem stvoru*) i time nepoželjnom stvorenju, te su često u susretu s tom životinjom znali uzvikivati: “Eno, onega vraga, ode krs’ i andijo Božii!” (Macan 2001:227; Macan 1997/1956:159). Navedimo jedan susret s tim “morskim vragom”. Godine 1907. i 1908. tako su zatonski ribari, kraj Šibenika, ulovili mrežama obitelji Vice Mrše po jedan primjerak sredozemne medvjedice. Primjerak iz 1908. godine bio je težak 180 kg i dug 2 metra; jadnu su životinju zatvorili u drveni sanduk i pokazivali u gradovima sve do Beča. Budući da je medvjedica *umrla* (ne koristim specističku riječ “uginula”), zarađenim novcem braća Vice i Mile Mrša nastavili su trgovati vinom u Beču i baviti se ugostiteljstvom (“Zaton”, [http](http://)).

Zaustavimo se sada na Macanovim etnografskim razmatranjima o sredozemnoj medvjedici. Tako pored naziva *morski čovjek* i *morska žena* (*djevojka*) Macan bilježi i sljedeće nazive za tu vrstu tuljana koja je bila jedini perajar u Mediteranu: *morsko čejade*, *morska đevojka*, koja je imala gornji dio kao u djevojke a donji dio kao u ribe; pučki nazivi *morski medvjed*, *morski medvid*, *morski međed*, *morski medo* opisuju njegovu glomaznost; na-

---

vlasniku donosilo znatan novac (usp. Gomerčić et. al. 2006:288). Poznato je da su prije petnaestak godina mještani otoka Mljeta istrijebili sredozemnu medvjedicu jer je *krala* ribarski ulov i *uništavala* ribarske mreže (“Otok Mljet“, [http](http://)).

19 Knjiga *Dubrovnik Martola Dupca* (Dubrovnik, 1997) nastaje kao zbir Macanovih sveukupnih prinosa u časopisu *Priroda*, časopisu Hrvatskoga prirodoslovnog društva, u razdoblju od 1927. do 1977. godine (Macan 1997:5).

20 U tom drugom članku Macan se zaustavlja na novinskom članku *Sutoni pod Harpotima* (*Dubrovački vjesnik*, 17. kolovoza 1956) koji govori o bijelom tuljanu za kojega ribari navode da “operira od Harpota do Pelješca i zakonito tamani ribu u mreže uhvaćenu”. Macan na kraju članka ističe kako nikada nije čuo o bijelom jadranskom tuljanu i pridodaje kako sredozemna medvjedica ima na sebi “dosta bijeloga, osobito s trbušne strane, što je došlo i do izražaja u njezinu stručnom nazivu (*Monachus albiventer*, bijelog trbuha)” (Macan 1997/1956:159).

dalje, u uporabi je bio i naziv *morska krava*, *morsko tele* zbog veličine ali i pogleda “kojim se zabljuje u čovjeka”, ali i zbog glasa koje “nalikuje mukanju teleta” (Macan 1997/1956:156). Osim toga, neki su ga nazivali i *morski fratar*, *morski koludar* jer živi pojedinačno uz puste obale; nadalje, *morski čovjek*, *morski čovik*, *morsko čeljade* “zbog glave i čekinjastih dlaka po gubici, nalik brkovima”; i naravno tu je i pučki naziv *morska djevojka*, *divojka*, *morska đevojka* jer mu glas “nalikuje nekom pjevuljenju” (Macan 1997/1956:156-157).²¹ Prvi članak o sredozemnoj medvjedici Macan otvara podacima o mjestima na kojima obitava, s naglaskom kako se zadržava “uz puste otočne obale, osobito one pučinskih otoka” (Macan 1997/1956:156). Zatim se u zadnjem dijelu članka prirodoslovac zadržava na dvama pučkim nazivima za sredozemnu medvjedicu: zapaža kako se oko imena *morski čovjek* i *morska djevojka* razvilo široko pučko kazivanje, a koje se mogu svesti na dvoje: (a) sredozemna medvjedica kao *morska djevojka pjevulji* u pustim morskim predjelima za zvjezdanih noći i *mami* ribare koji onda svoj dom više nikada neće vidjeti; i (b) kao *morski čovjek* prema tim pučkim kazivanjima prepreden je *lupež* u vinogradima uz more. Za to drugo kazivanje navodi da je to “drska izmišljotina opaka seoskog lupeža, koji će svoju krađu naprtiti na leđa zagonetnom, a nedužnom morskom čovjeku”, jedva pokretnoj sredozemnoj medvjedici, “koja ne može dalje na kraj od meka morskog žala i glatke ploče na obali, gdje se odmara, spava i množi” (Macan 1997/1956:157).²² Pridodajmo da je u okolici Šibenika poznat još jedan naziv za sredozemnu medvjedicu – *marin*, *did marin*. Inače velika figura sredozemne medvjedice, kao zaštitni znak Mediteranskih igara, postavljena je 1979. godine na obali u Zatonu, u kanalu sv. Josipa i na Prukljanu, kod Šibenika, gdje se nekoć često mogla vidjeti sredozemna medvjedica. Nije dakle slučajno da je spominju Šibenčani Juraj Šižgorić i Petar Divnić u 16. stoljeću (“Zaton”, [http](http://)).

21 Pored toga što grčke sirene u prenesenu značenju označavaju zavodljivu, ali i bezdušnu ženu, jednako tako riječ *sirena* označava i uređaj za proizvodnju prodornoga zvuka radi obavještanja i uzbunjivanja (npr. automobilska, vatrogasna, policijska sirena, tvornička, brodska, kao i sirena za uzbunu). Osim toga uređaja, riječ *sirena* označava i instrument za ispitivanje frekvencije izvora tona. Tako izraz *sirenski zov*, *sirenski pjev* označava djelovanje nečega što je vrlo privlačno, ali istovremeno i opasno i kobno. Platon u *Državi* (X, 617b) navodi da ih je njihova milozvučna pjesma učinila personifikacijom svemirske harmonije; u svakoj se od nebeskih sfera nalazi po jedna sirena, a njihovi su glasovi tako podešeni da stvaraju savršeno suzvučje (Srejović, Cermanović 1979:387). Završno spomenimo da riječ *sirena*, odnosno *sirene* u zoologiji označava morske krave, sirene (lat. *Sirenia*) – red morskih sisavaca vretenasta tijela koji su jedini morski sisavci biljožderi. Imaju samo jednoga prirodna neprijatelja – čovjeka, koji se za njihovu populaciju pokazao koban. Sirene (morske krave) se kod nas ponekad nazivaju i *lamantini*, što je posuđenica iz talijanskog jezika.

22 Pored navedenih naziva, koje navodi Macan, u našim se usmenim predajama sirena obično naziva *morska djevica*, *morska diklica*, *morska žena* ili pak *morska cura*, a pored oblika sirena javlja se i oblik *serena* i *dona serena* (usp. Bošković-Stulli 1975).

Ukratko, na primjeru Macanovih zapisa o sredozemnoj medvjedici možemo reći kako njegova zapažanja o prirodi pokazuju etički susret etnologije i ekologije. Tako sredozemnu medvjedicu Macan određuje jednim od najneobičnijih stvorenja na Jadranu koja se opisivala antropo-zoomornim atributima – da joj glava nalikuje na ljudsku, a tijelo ima praseći oblik, te da “izlazi na obalu da počiva na pustim mjestima, ‘pustolovinama’, kao na Uskočkoj skali” (Macan 2001:227).²³ Na Mljetu je tako za morsku medvjedicu poznat naziv *morska pustolovica*, jer je obitavala u pustolovinama (uz more, osobito na otocima), u pustim položajima toga u pučinu odmaknutoga otoka (Macan 1997/1956:158; Macan, rkp. 1107, sv. V, str. 40), prije nego što su je mještani otoka Mljeta istrijebili.²⁴ Nadalje, navodi da je mljetska brodica gajeta još u vremenu nakon Drugog svjetskog rata na obje strane svoga pramca nosila naslikanu pustolovicu u “klasičnom liku poluribe poludjevojke” (Macan 1997/1956:158). Tim određenjem zamjetno je da Macan ne radi razliku između starogrčke predodžbe sirene kao polužene-poluptice i sirene iz naših pučkih kazivanja kao poluribe-poludjevojke.

Nadalje Macan navodi da su neki nazivi lokaliteta na istočnoj jadranskoj obali imali ime sredozemne medvjedice; npr. uvalica Medvidina na Hvaru; na južnoj obali Pelješca, u Mljetskom kanalu, između Orebića i Trstenika smještena je uvala Medvjetka “puna pijeska i zaklonjena od vjetrova i valova, sklonište sredozemne medvjedice”. Zatim, u zaljevu Traste, između Boke i Spičanskog zaljeva nalazi se uvalica Međeđa (Macan 1997/1956:158).

Pritom uspomene na susret s *morskim čovjekom* prepričavale su se ili kao strašljive ili kao smiješne priče, a prenosili su ih obični ribari na *kalamuču* (reg. trska s udicom za ribolov). Dakako, o morskoj se djevojci znalo više u maloj Župi, dijelu Župe uz more. “Govorilo se kako noću stoji na kamenu u pustoši i lijepo pjeva. Mami u nepovrat ribare i mornare. Očito je da tu u blizini moralo biti i literature i učenih uspomena” (Macan 2001:227; usp. Macan, rkp. 1107, sv. V, str. 43).

Kako među prvim poetskim zapisima o sredozemnoj medvjedici slove stihovi Dubrovčanina Mavra Vetranovića (u *Remeti* spominje njezin pučki naziv *morski medvjed*) te s obzirom na ove ekološke i etičke zapise Tomislava Macana o njoj, bio bi zaista red da i Dubrovnik nekim etno/eko

---

23 Taj je pučki naziv sukladan sa znanstvenim nazivom sredozemne medvjedice – *Monachus albiventer*. Naime, znanstvenici su ovim nazivom opazili dvije značajne osobine ove životinje – osamljenički život i bijelu trbušnu pjegu (Macan 1997:160). Inače, pored naziva *pustolovica*, koji je tipičan za otok Mljet, pojavljuje se još i naziv *Adriana*.

24 Poznato je da za svoje skrovište u kojem boravi danju (noću ide u lov) medvjedica koristi prirodne pećine, ali takve u koje može uplivati ili ući ispod vode. Na kopnu je teško pokretna. Kako sredozemna medvjedica diše plućima, u pećini treba biti zraka i suhe površine na kojoj se odmara i uzgaja mladunče (“Zaton”, http).

urboglifom memoralizira uspomenu na tu životinju koja je netragom nestala iz Jadrana (Plenković i Brzica 2010:31).

Macanovi etno/eko kulturološki zapisi, kojima pored ljubavi prema lokalnoj zajednici – posebice prema Župi dubrovačkoj, jednako tako kao prirodoslovac širi i etički odnos prema prirodi (Macan 2001:7), odgovaraju suvremenim zahtjevima zelenih kulturalnih studija, o kojima govori npr. Jhan Hochman (1998) s napomenom da su kulturalni studiji inicirani u “zelenom”. Naime, Stuart Hall, središnja figura britanskih kulturalnih studija, nije polazio samo od Antonija Gramscija već i od ideja Frankfurtske škole, u okviru čega i od Horkheimerova i Adornova raskrinkavanja prosvjetiteljske dogme o prirodi koja slijedi recepturu Francisa Bacona (baconovski credo) o tome da je čovjek navodno središte svemira u okrilju antropocentrične prakse tehnološkoga “vladanja prirodom”. Ipak, Jhan Hochman apostrofira kako mnoge humanističke discipline nisu prihvatile *zelene* pristupe s obzirom na to da njihovo epicentralno područje čine čovjekosredišnji kategoremi – rasa, klasa, rod i spol.

Mit i korporacijska priča brandova

No, danas je sirena najpoznatija kao simbol korporativnoga kapitalizma – za američki lanac kafeterija Starbucks (nazvan prema liku Starbuck iz Melvilleova romana *Moby Dick* koji strastveno obožava kavu).²⁵ Naime, logo je nastao nakon potrage za načinom kako objediniti pomorsku povijest kave i luku grada Seattlea, i stručni je marketinški tim 1971. odabrao nordijsku mitologiju i priču o sireni, točnije Meluzini koja je ukrašavala brodove koji su u 17. stoljeću u luku dovozili zrna dragocjene kave.²⁶ I tako je počela četrdeset godina duga korporativna ljubav između Starbucksa i sirene, njezine zavodljivosti i misterioznosti koju je tim Starbucksa kapitalizirao u priči o lancu kafeterija.²⁷

25 Riječ *brand* najvjerojatnije proizlazi iz staronorveške riječi *brandr*, u značenju *gorjeti* (engl. *to burn*). Upravo je žigosanjem užarenim predmetima – znakovima svojeg stada započelo i brandiranje (Paliaga, 2010, http).

26 Razvojem pomorske trgovine krajem srednjega vijeka, sirena je postala središnja figura u pričama moreplovaca. Upravo su te priče o sirenama preuzele neke narativne obrasce iz priča o morskim, vodenim nimfama iz različitih zemalja: slavenskih rusalki, germanskih bića poznatih pod nazivom *nixies*, kao i britanskih fantastičnih priča o bićima poznatih kao *selkies*. Jednako tako figura sirene duguje ponešto i čarobnici Morgan le Fay iz ciklusa legendi o kralju Arturu, a koja je prvotno figurirala kao božanstvo mora (Sax 1998:246).

27 Završno se vratimo na srednjovjekovni imaginarij kako ga je odredio Jacques Le Goff; naime, i Meluzine i sirene kao “polužene-poluživotinje” (*Mischwesen*) bile su određene kao inventar srednjovjekovnoga čudesnoga (lat. *mirabilia*) (usp. Le Goff 1993:45-46).

U prvoj verziji loga sirena je bila prilično putena – grudi su joj bile potpuno otkrivene, dok su joj u drugoj verziji, koja se koristila od 1987. do 1992. godine, grudi prekrivene dugom kosom, a rep ponešto skraćen. U verziji korištenoj od 1992. do 2011. godine njezine grudi potpuno su skrivene, a rep se jedva nazire. Od 2006. do 2008. kompanija se odlučila na uvođenje prvotnoga loga iz 1971. u smeđoj boji na kojem je sirena, točnije Meluzina (s *raskoljenim* repom) prikazana otkrivenih grudiju izazvala burne reakcije u zemljama orijentiranim tradicionalnim vrijednostima (usp. “Starbucks Corporation”, [http](http://)). I od 2011. godine (u epicentru globalne recesije i depresije) iz loga je Starbucks izbačen vanjski prsten s imenom i zvjezdicama, a u prvi je plan stavljena sirena, određenije Meluzina, *dvorepo* morsko biće, sa svojom zavodljivošću i misterioznošću – zaštitni znak kompanije još od davne 1971. godine. Navedena priča o Starbucksu pokazuje kako se politički, ekonomski mit, *mit danas* (u određenju Rolanda Barthesa) savršeno, odnosno, ciničkim strategijama poslužio arhaičnim mitom kako bi prekrio, poništio kolonijalnu priču o prekomorskoj povijesti kave. Ukratko, mit dobro prodaje korporacijsku priču.

LITERATURA

- Adams, Amanda. 2006. *A Mermaid's Tale. A Personal Search for Love & Lore*. Vancouver, Toronto, Berkeley: Greystone Books.
- "Birds in Mythology". (<http://www.mythencyclopedia.com/Be-Ca/Birds-in-Mythology.html>).
- Bošković-Stulli, Maja. 1975. "Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača". *Narodna umjetnost* 11-12:5-160.
- Bošković-Stulli, Maja, prir. 1997. *Usmene pripovijetke i predaje*. Zagreb: MH.
- Bovey, Alixe. 2002. *Monsters/Grotesques in Medieval Manuscripts*. London: The British Library.
- Bril, Jacques. 1993. *Lilit ili mračna majka*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Biblioteka Elementi.
- Chevalier, Jean and Alain Gheerbrant. 1987. *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Conway, D. J. 2005. *Magickal Mermaids and Water Creatures. Invoke the Magick of Waters*. New York: New Page Books.
- Crnčević, Mirko. 2011. "U Jadranu živi bar 7 sredozemnih medvjedica: nova viđenja u Podgori, na Šolti i kod Korčule". *Slobodna Dalmacija*, 16. listopada 2011. (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Split-%C5%BEupanija/tabid/76/articleType/ArticleView/articleId/152218/Default.aspx>).
- Dinnerstein, Dorothy. 1976. *Mermaid and the Minotaur: Sexual Arrangements and Human Malaise*. **New York: Harper.**
- Eliade, Mircea. 1985. *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Gimbutas, Marija. 1991. *The Language of the Goddess*. San Francisco: **Harper & Row.**
- Gomerčić, Hrvoje, Martina Đuras Gomerčić, Tomislav Gomerčić, Đuro Huber and Vera Gomerčić. 2006. "Opažanja sredozemne medvjedice u hrvatskom dijelu Jadranskog mora od 2003. do 2006. godine". (<http://www.vef.unizg.hr/dolphins/radovi/pdf%202011/duras%20gomerccc%202011%20sred%20med.pdf>).
- Graves, Robert. 2003. *Grčki mitovi*. Zagreb: CID-NOVA.
- Harrison, Jane. 1980 (1962). *Prolegomena. The Study of Greek Religion*. London: Merlin Press.
- Haraway, Donna. 1985. *Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*. (<http://www.stanford.edu/dept/HPS/Haraway/CyborgManifesto.html>).
- Hochman, Jhan. 1998. *Green Cultural Studies. Nature in Film, Novel, and Theory*. Moscow – Idaho: University of Idaho Press.
- Innes, Brian. 2000. *Smrt i zagroban život*. Rijeka: Dušević & Kršovnik.
- Johnson, Marguerite. 2006. "Lilith". U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tra-*

- dition, sv. 3, K-P. (ur. Richard M. Golden). Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, str. 651-652.
- Jolić, Stipe. 1995. "Sredozemna medvjedica definitivno izumrla". *Večernji list*, 3. prosinca 1995., str. 25.
- Jung, Carl Gustav. 1984. *Psihologija i alkemija*. Zagreb: Naprijed.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1851. "Bajoslovlje i crkva 1. Vile". *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 1:86-104.
- Lecouteux, Claude. 2003/1992. *Witches, Werewolves, and Fairies: Shapeshifters and Astral Doubles in the Middle Ages*. Rochester, Vermont: Inner Traditions.
- Le Goff, Jacques. 1993. *Srednjovjekovni imaginarij. Eseji*. Zagreb: Antibarbarus.
- Macan, Hrvoje. 1997. «Proslov». U: Macan, Tomislav. 1997. *Dubrovnik Martola Dupca*. Dubrovnik: MH, str. 5.
- Macan, Tomislav. 1930.-1970. *Građa o pučkom životu u Župi dubrovačkoj: zapisi od 1930. do 1970.* (Sv. 1-8), rkp. 1107, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Macan, Tomislav. 1997. *Dubrovnik Martola Dupca*. Dubrovnik: MH.
- Macan, Tomislav. 2001. *Župski puti*. (ur. Trpimir Macan). Dubrovnik: Humanitarno društvo Župe dubrovačke Čibača.
- Macan, Tomislav. 2005. "Pred osmrtnicama (II. dio)". *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 1:193-240.
- Macan, Tomislav. 2006. *Pisma Vlahu*. (ur. Trpimir Macan). Dubrovnik: MH.
- Macan, Trpimir. 2001. "Predgovor". U: Macan, Tomislav. 2001. *Župski puti*. (ur. Trpimir Macan). Dubrovnik: Humanitarno društvo Župe dubrovačke Čibača, str. 7-9.
- March, H. Collesy. 1898. "The Mythology of Wise Birds". *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 27:209-232
- Marjanić, Suzana. 2010. "Zoopshionavigacija kao poveznica vješticarstva i šamanizma". U: *Mitski zbornik*. (ur. Suzana Marjanić i Ines Prica). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo i Naklada Scarabeus, str. 123-146.
- Marks, Ljiljana. 1980. "Usmene pripovijetke i predaje s otoka Zlarina". *Narodna umjetnost* 17:217-261.
- Muchembled, Robert. 2010. *Đavao od XII. do XX. stoljeća: jedna priča*. Prevela Mihaela Vekarić. Zagreb: Naklada Pelago.
- "The Medieval Bestiary, Siren". (<http://bestiary.ca/beasts/beat246.htm>).
- "Mermaid". (<http://en.wikipedia.org/wiki/Mermaid>).
- "Nekhbet". (<http://en.wikipedia.org/wiki/Nekhbet>).
- "Otok Mljet". (<http://www.otokmljet.com/>).
- Paliaga, Marko. „Brandiranje gradova – zašto je važno biti brandiran?“ (<http://www.markopaliaga.com/userfiles/file/Microsoft%20PowerPoint%20-%20Grad%20Brand.pdf>).

- Pickering, David. 2002. *Cassell's Dictionary of Superstitions*. Cassell.
- Pinsent, John. 1985. *Grčka mitologija*. Opatija: "Otokar Keršovani".
- Plenković, Marija i Hrvoje Brzica. 2010. "Sredozemna medvjedica". *Večernji list*, 21. lipnja 2010., str. 31.
- Rako, Nikolina i Draško Holcer. 2011. "Sredozemna medvjedica uz zap. obalu Cresa". *Plavi svijet*. (<http://www.plavi-svijet.org/hr/press/sredozemnamedvjedica/>).
- Rose, Carol. 2001. *Giants, Monsters, and Dragons: An Encyclopedia of Folklore, Legend, and Myth*, New York: W. W. Norton & Company.
- Russell, Jeffrey Barton. 1982. *Mit o đavolu*. Beograd: Jugoslavija [etc.].
- Srejović, Dragoslav i Aleksandrina Cermanović. 1979. *Rečnik grčke i rimske mitologije*. Beograd: Srpska književna zadruga
- Sax, Boria. 1998. *The Serpent and the Swan. The Animal Bride in Folklore and Literature*. Blacksburg, Virginia: The McDonald/Woodward Publishing Company.
- Sax, Boria. 2001. *The Mythical Zoo. An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend, & Literature*. Santa Barbara, California – Denver, Colorado – Oxford, England: ABC – CLIO.
- "Starbucks Corporation". (<http://www.mhhe.com/business/management/thompson/11e/case/starbucks.html>).
- Storm, Rachel. 2002. *Enciklopedija: mitologija Istoka*. Rijeka: Leo-commerce.
- Tuczay, Christa. 2006. "Incubus and Succubus". U: *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, sv. 1. (ur. Richard M. Golden), Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, str. 546-548.
- von Franz, Marie-Louise. 1974 (1964). "Proces individuacije". U: Carl G. Jung and M. L. von Franz, Joseph L. Henderson, Jolande Jacobi, Aniela Jaffé. *Čovjek i njegovi simboli*. Zagreb: Mladost, str. 158-229.
- von Franz, Marie-Louise. 2002. *Animus and Anima in Fairly Tales*. (ur. Daryl Sharp). Toronto: Inner City Books.
- Waida, Manabu. 1987. "Birds". U: *The Encyclopedia of Religion*. sv. 2 (ur. Mircea Eliade). New York: London, Macmillan Publishing Company, Collier Macmillan Publishers, str. 224-227.
- Walter, Philippe. 2006. *Kršćanska mitologija. Svetkovine, obredi i mitovi srednjega vijeka*. Zagreb: Scarabeus.
- Waugh, Arthur. 1960. "The Folklore of the Merfolk". *Folklore* 71/2:73-84.
- "Zaton". (<http://www.zaton-online.com/hrv/Zaton/zanimljivosti/index.asp>).

From the Anatolian Bird of Prey Goddess through the Ancient Greek Sirens to the Sea Virgins in Croatian Oral Legends

(Summary)

Writing about the Sirens, the half-women – half-birds in Greek legends, Marija Gimbutas stresses that, like Harpies, they stem from the Anatolian Vulture Goddess, or some other Bird of Prey Goddess. So in the Hellenist Era as well as later in the Middle Ages – with modifications of Sirens into Women-Fish in Mediaeval times – the Sirens were shown as women with bird's feet and wings and figured as a symbol of obsession, nightmares and daydreams (Gimbutas 1991:189-190).

In this article, we examine the figuration of Sirens in Croatian oral legends, in which they are usually named as *sea maidens*, or *sea women* and also as *morska diklica* or *morska cura*, variations in local dialects of *sea maiden* (mermaid) and, as well as the Siren form, there is also the form *serena* and *dona serena* (cf. Bošković-Stulli 1975). In that process, Croatian oral legends largely emphasise two characteristics of that mythic inhabitant of the sea as a sort of mythic cyborg – if we use the Donna J. Haraway's definition of mythic cyborgs – that is, apart from their lower body with fish-like characteristics, the particularity of their singing is also emphasised.

So what has remained of Greek iconography in Croatian legends is that very acoustic image of Siren-song, while there is a complete absence of the Ancient Greek conception that these were Women-Birds. Namely, while Sirens are shown according to the legends of Antiquity as hybrids, with the bodies of birds and the heads of women and/or more precisely with the lower part of the body being bird-like while the torso, head and hands were maiden-like (Rose 2001:335), in Croatian legends they are half-women – half-fish. So the Mediaeval catalogue of monsters, *Liber monstorum* – probably dating from the 7th or 8th century – showed the mentioned transformation from a Woman-Bird into a Woman-Fish, although those two iconographies were simultaneously represented during the Middle Ages, admittedly with a certain dominance by the Woman-Fish.

Key words: siren, mermaid, merman, Croatian oral legends, the Mediterranean Monk Seal, green cultural studies

